

הקשר בין חטא המרגלים ואי כניסת משה רבינו לארץ ישראל

א, לו גַּם־בִּי הִתְאַנַּף ה' בְּגַלְלֵכֶם

כאשר משה רבינו חוזר על פרשת המרגלים הוא מזכיר את גזירת ה' (א, לה) "אִם־יִרְאֶה אִישׁ... אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה", את שני היוצאים מן הכלל הלא הם כלב (שם לו) ויהושע (שם לח) ואת הגזירה לטובה על הטף (שם לט) "הֲמָה יְבֹאוּ שָׁמָּה". והנה בתוך תוכה של הסוגיא אנו קוראים (שם לז) "גַּם־בִּי הִתְאַנַּף ה' בְּגַלְלֵכֶם לֵאמֹר, גַּם־אַתָּה לֹא־תָבֹא שָׁמָּה". אתמהא! הרי הגזירה שמשה רבינו לא יכנס לארץ ישראל נגזרה בגלל חטא מי מריבה, ואילו כאן משה קושר זאת אל חטא המרגלים ("גַּם־בִּי... בְּגַלְלֵכֶם"). על זה משיב הרמב"ן (ד"ה גם בי התאנף ה' בגללכם) וזה לשונו:

יאמר, הנה חטאתכם אשר עשיתם בעת ההיא במרגלים מנעו מכם הארץ הטובה. ועוד הוספתם לחטוא בפעם אחרת [כלומר, במי מריבה אחרי כארבעים שנה] עד אשר מנעתם גם אותי מלעבור, [ואם ישאל השואל מדוע צרף יחד את שני החטאים האלה הרחוקים זה מזה בזמן, משיב הרמב"ן] כי רצה להזכיר יחד עונש כל הנמנעים מעבור אל הארץ, כי הכל בגרמת עונותיכם... וטעם "בְּגַלְלֵכֶם" כי "רָבוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־ה'" (במדבר כ, יג) ואירע כל זה [שחטא משה בענין הסלע וכתוצאה ממנו לא נכנס לארץ] בעבור מריבתכם... עכ"ל.

אם כן 'שני דינים' (מרגלים, מריבה) עם מכנה משותף (עוונות בני ישראל ואי כניסה לארץ כנען).

לעומת ביאור זה, מבאר הספורנו כי רק 'דין' אחד יש כאן, והוא אשר גרם גם לאי כניסת הדור ההוא לארץ, וגם לאי כניסת משה רבינו לארץ. הא כיצד? ד"ה גם בי התאנף ה' בגללכם:

וזה [כלומר, הקשר בין מות משה במדבר ובין חטא המרגלים] כדי שתתקיים בכם בכיה לדורות [במדבר יד, א "וַיִּכְּבוּ הָעַם בְּלִילָה הַהוּא", עליו אמר רבא אמר ר' יוחנן: אותו לילה ליל תשעה באב היה, אמר להם הקב"ה: אתם בכיתם בכיה של חנם, ואני קובע לכם בכיה לדורות (תענית

כט, א). הרי שחטא המרגלים כבר קבע שכניסת ישראל לארץ ישראל לא תהיה ברמה של נצח, אלא (במוקדם או במאוחר) יהיה חורבן ויגורשו משם] כמו שיעד באמרו (שם שם יח) "אִם-לֹא פֶּאֶשֶׁר דְּבִרְתֶּם בְּאָזְנֵי בֶן אֶעֱשֶׂה לָכֶם" [כלומר, מדה כנגד מדה על כל פרטי החטא במעשה המרגלים]. ו'הדיבור באזני' בזה היה (שם שם ג) "נְשִׁינוּ וְטַפְּנוּ יְהִיוּ לְבָז" [וזה אחרי "לוי-מתנו בארץ מצרים או במדבר הנה לוי-מתנו", עליו נענשו מדה כנגד מדה שאמנם מתו במדבר. לפי זה ההמשך "וְלָמָּה ה' מְבִיא אֶתְנוּ אֶל-הָאָרֶץ הַזֹּאת לְנַפְל בְּחָרֵב נְשִׁינוּ וְטַפְּנוּ יְהִיוּ לְבָז" עוסק בתקופה אחרי שייכנסו ויתישבו בארץ כנען. על זה 'המדה כנגד מדה' קובעת שהעם יגורש מן הארץ]. שהיתה הכוונה [בעונש במסגרת מידה כנגד מידה] שהטף בסוף [כלומר, אחרי ההתישבות בארץ] יהיו לבז, כמו שביאר המשורר (תהלים קו, כו-כז) (דוד המלך אשר חמשה ספרי תהלים שלו הם בין היתר ביאור על חמשה חומשי תורה) "וַיִּשָּׂא יְדוֹ לָהֶם [פירוש של (במדבר יד, כח) "חִי-אֲנִי נְאֻם-ה'"], שהוא לשון שבועה] לְהַפִּיל אוֹתָם בְּמִדְבָּר [כנגד "או בְּמִדְבָּר הִנֵּה לוי-מתנו"] וְלְהַפִּיל זֶרְעָם בְּגוֹיִם [כנגד "נְשִׁינוּ וְטַפְּנוּ יְהִיוּ לְבָז" אחרי התנחלותם בארץ] וְלִזְרוֹתָם בְּאֲרָצוֹת" [הרי גלות אמורה]. וכן העיד יחזקאל באמרו (כ, כג) "גַּם-אֲנִי נִשְׂאָתִי אֶת-יָדַי [חִי-אֲנִי נְאֻם-ה'] לָהֶם בְּמִדְבָּר [דהיינו שימותו במדבר] לְהַפִּיץ אֹתָם בְּגוֹיִם [יְהִיוּ לְבָז"] וְלִזְרוֹת אוֹתָם בְּאֲרָצוֹת".

וממשיך הספורנו: ובהגידו ענינו [אי-כניסתו של משה לארץ] בתוך דבריו של הקב"ה [בו נשבע שבני ישראל של אותו דור לא ייכנסו לארץ, ואלה הבנים אשר כן ייכנסו סופם להיות מגורשים משם] הודיעם כי מניעת הכנסו [של משה] עמם לארץ היתה סיבה שתתקיים בהם יותר לרע הגזירה שנגזרה שטפם יהיו לבז לדורות [כלומר, יש קשר סיבתי בין גזירת הגלות העתידה ובין גזירת אי כניסת משה לארץ]. וזה בעצמו [הקשר ההוא] העיד המשורר (תהלים קו, לב-מ) באמרו "וַיִּקְצִיפוּ עַל-מִי מְרִיבָה, וַיִּרַע לְמֹשֶׁה בְּעִבּוּרָם... לֹא-הִשְׁמִידוּ אֶת-הָעַמִּים [כאן מתאר המשורר את תוצאות אי כניסת משה לארץ. הכיבוש לא היה מוחלט, ולכן] וַיִּתְעַרְבוּ בְּגוֹיִם... [ואחרי שסרו לגמרי מדרך ה'] וַיִּחַר-אַף ה' בְּעַמּוֹ" [לְהַפִּיל זֶרְעָם בְּגוֹיִם", כלומר, חורבן וגלות], עכ"ל הספורנו.

מפורש יוצא מפי אביר הרופאים שיש קשר ישיר בין הצורך (במוקדם או במאוחר) להגלות את ישראל מארצם (שהיא אחת מתוצאות חטא המרגלים) ובין אי כניסתו של משה רבינו לארץ ישראל. מצינו אף ביטוי הלכתי לזה שכניסת ישראל לארץ ישראל בזמן יהושע לא תהיה לנצח ברמב"ם (הלכות בית הבחירה ד, א): אבן היתה בקודש הקדשים במערבו שעליה היה הארון מונח, ולפניו צנצנת המן ומטה אהרן, ובעת שבנה שלמה את הבית, וידע שסופו ליחרב, בנה בו מקום לגנוז בו הארון למטה במטמוניות עמוקות ועקלקלות... עכ"ל.

בעקבות הספורנו, וכמבאר את דבריו, כותב בעל 'אור החיים', וזה לשונו (אחרי הבאת דברי הרמב"ן שהבאנו לעיל ודחייתו אותם):

...והנכון הוא על פי דבריהם ז"ל (תענית כט, א) שאמרו בפסוק "וַיִּכְפוּ הָעַם בְּלִילָהּ הַהוּא", קבעו בכיה לדורות, כי ליל תשעה באב היה שבו נחרב הבית. ואמרו עוד (סוטה ט, א) שאם היה נכנס משה לארץ והיה בונה בית המקדש, לא היה הבית נחרב, שאין אומה ולשון נוגעת בה. ואמרו עוד (מדרש תהלים עט) בפסוק "מִזְמוֹר לְאֶסָף, אֱלֹהִים בָּאוּ גוֹיִם בְּנַחֲלֹתָךְ" וגו', וזה לשונם: 'קינה' מיבעי ליה! אלא על שהשליך חמתו על עצים ואבנים.

מוסיף 'אור החיים' לבאר: מעתה אם היה משה נכנס לארץ והיה בונה בית המקדש. ולהשליך חמתו עליו [על בית המקדש, אם וכאשר יחטאו בני ישראל] לא אפשר, כנזכר [שאי אפשר להחריב את אשר עשה משה, שהוא לנצח], ו[אז בהעדר האפשרות להחריב את הבית] יחר אף ה' בשונאי ישראל [לשון סגי נהור] ויהיה כליונם במקום חורבן הבית. לזה גזר ה' בגזרת המרגלים גם על משה שימות במדבר. והוא אמרו "גַם־בִּי הִתְאַנַּף ה' בְּגִלְלָתְכֶם", פירוש בגלגול דברים שלכם. כי אם לא היה עון מרגלים, והיו נכנסים [לארץ כנען] אפשר שהיה משה נכנס עמהם. והגם שיבנה [משה] בית המקדש, אין מיחוש [כנ"ל אודות אי היכולת לשפוך את כעסו על העצים והאבנים של המקדש במקום על ישראל שחטאו], כי לא נתגבר בחינת הרע, והיו עומדים בצדקם בארץ. אלא באמצעות [=כגלל וכתוצאה מן] עון המרגלים

גברה יד הרשעה, וידע ה' כי לא יעמדו בצדק... עכ"ל רבינו חיים
בן עטר.

לפי הספורנו (ובעקבותיו רבינו חיים בן עטר) היה זה אמנם חטא המרגלים אשר קבע את גורלו של משה רבינו לא להיכנס לארץ. גזירה זאת היתה "בְּגִלְלָתְכֶם", כלומר, עקב מה שבני ישראל חטאו. עקב הירידה ואפשר לומר השינוי המהותי בדרגתם בגלל אותו חטא, היה כבר ברור שלא יחזיקו מעמד בהתנחלות ראשונה בארץ כנען, עד כדי כך ששלמה המלך ידע בהחלט כי בית המקדש שהוא בונה 'עתיד להיחרב'.

אי כניסת משה לארץ היתה מצד אחד "בְּגִלְלָתְכֶם", אבל ויחד עם זאת היתה גם "לְמַעַנְכֶם" (דברים ג, כו), כלומר, לטובתכם. הא כיצד? ספורנו (דברים ג, כה ד"ה אעברה נא):

להכרית כל יושבי כנען כדי שלא יגלו ישראל ממנה [הרי כוח הנצח של משה רבינו]. פסוק כז ד"ה ויתעבר ה' בי למענכם: מפני שהייתי מתאוה לקיים אתכם בה שלא יגלו ממנה לעולם [והרי זה מסוכן ביותר כי אז לא יוכל לשפוך את כעסו על עצים ואבנים אלא עליהם עצמם, הם אשר חטאו] והוא כבר נשא ידו [לשון שבועה "חַי־אֲנִי נְאֻם־ה'"] להפיל זרעכם בגויים (ע"פ תהלים קו, כז).

כוחו הנצחי של משה רבינו נשאר קבוע עד ל"לא־כָּהְתָּה עֵינֹו וְלֹא־נָס לְחַה". לכן כאשר נתגלה שדרגתם של ישראל אינה יכולה להבטיח את כניסתם ארצה "לעולם", ממילא נקבע שמשה לא יוכל להיות זה אשר יכניס אותם. כי כל אשר נעשה על ידי משה רשום ופועל לנצח. לכן "בְּגִלְלָתְכֶם" הוא אינו נכנס לארץ. וגם "לְמַעַנְכֶם" (=לטובתכם) הוא לא יכניס אותם, וזאת כדי לשמור על האפשרות של חורבן הבית וגלות במקום השמדת העם.

הוא אשר העיר רש"י בנועם ובקוצר לשונו (בעקבות הספרי על אתר) לדברים א, ח ד"ה בואו ורשו (את הארץ): אין מערער בדבר ואינכם צריכים למלחמה. אילו לא שלחו המרגלים, לא היו צריכים לכלי זיין, עכ"ל. לולא חטא המרגלים היתה דרגת האומה כזאת אשר הנהגת ה' אותם היתה בדרגת "אור" לעומת דרגתם אחרי החטא שהוא "חושך". לכן (במשנת הנצי"ב) חומש במדבר הוא כנגד "וַיִּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ", עיין הקדמתו לחומש במדבר,

בעקבות מדרש רבה המפרש את חמש הפעמים של "אור" במעשה בראשית ("יְהִי-אֹר", "וַיְהִי-אֹר", "הָאֹר כִּי-טוֹב", "וַיִּכְבְּדֵל אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר", "לְאֹר יוֹם") כנגד חמשה חומשי תורה (עיין בזה בספרנו "מבוא ללימוד תורה" עמודים 30-54). משה רבינו יכול לפעול רק בדרגה של "אור", ולכן נמנע ממנו להכניס את ישראל לארץ בדרגה של "חֶשֶׁךְ", אליה הם ידרו עקב חטא המרגלים.

ועתה אנו שואלים את השאלה המהדהדת אצלנו לכל אורך הלימוד. אם אמנם סיבת אי כניסתו של משה לארץ היא חטא המרגלים ("בְּגַלְלֶכֶם"), מדוע תורה שבכתב קובעת ברורות בפרשת חוקת (ושוב בפרשת מסעי ושוב בפרשת ברכה) "יַעַן לֹא-הֶאֱמַנְתֶּם בִּי, לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינַי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, לְכֵן לֹא תָבִיאוּ אֶת-הַקֶּהֱל הַזֶּה אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-נָתַתִּי לָהֶם" (במדבר כ, יב), שחטא מי מריבה הוא הסיבה לאי כניסתו לארץ.

על זה משיב בעל אור החיים (שם שם) וזה לשונו:

ואם תאמר, הלא רואני שמיתת משה היתה על מי מריבה! כבר כתבתי שם שאם משה היה מקדש שמו יתברך [בפרשת מי מריבה], היו ישראל חוזרים לטהרתם שהיו בו קודם חטא המרגלים באמצעות קידוש ה' הגדול, והיה ה' מתיר שבועת משה, והיה נכנס לארץ ובונה בית המקדש מכון לשבתו עולמים [הוא כוח הנצח. ללא כל חשש מחרון האף על העם].

על פי מהלך זה של הספורנו ואור החיים יובן היטב שעוד לפני חטא המרגלים (במדבר יא, כז) "אֶלְדָּד וּמִידָד מִתְנַבְּאִים בְּמַחֲנֵה", שחז"ל דרשו (סנהדרין יז, א) שנבואתם היתה 'משה מת [מת-נבאים]' ויהושע מכניס את ישראל לארץ. נבואה זאת היתה מיד אחרי "וַיֵּאצֹּל מִן-הָרוּחַ אֶשֶׁר עָלָיו, וַיִּתֵּן עַל-שִׁבְעִים אִישׁ הַזִּקְנִים". כלומר, האומה כבר אינה מוכנה וראויה להנהגת משה רבינו (דרגת ה'תפארת') באשר היא. לפי זה פרשת המרגלים אינה חטא העומד בפני עצמו, אלא יש לראותו כשיא בסידרה גדולה וארוכה של חטאים וירידה בדרגה — "וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאַנְּנִים... הַתְּאוּוּ תְּאֻוָּה". אלדד ומידד כבר ראו בנבואה שבמוקדם ולא במאוחר תוגדש הסאה ולא יוכל משה להכניס את ישראל לארץ בדרגתו הוא, הלא היא דרגת הנצח.

אין פלא, איפוא, שמיד אחרי נבואתם של אלדד ומידד, מצינו שאהרן ומרים עוררו על עמדתו ודרגתו המיוחדת של משה רבינו (במדבר שם פרק יב). אם כבר האציל מרוחו על שבעים הזקנים, ואם כבר מתנבאים אודותיו, שמא זה כבר לא אותו משה רבינו אשר "עשה אותו ה'" (שמואל-א יב, ו) ב"הכנה נבואית יתר מן האפשר בטבע אנושי" (ספורנו, הקדמה לדברים), ו"עשה משה רבינו, רבן של כל הנביאים" (רמב"ם הלכות עכו"ם א, ג). תשובת ה' למרים ולאהרן מחד, וחטא המרגלים ותוצאותיו על משה רבינו מאידך, כפי שביארנו, הוכיחו כי הוא משה של מתן תורה מתחילה (סיני) ועד הסוף (ערבות מואב), שלא נס ליחו ולא כהתה עינו עד לכתיבת האות האחרונה שבתורה מפיו של הקב"ה.